

Мар'яна БІЛЬ

д.е.н., старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу
проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України»

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ САМОЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ¹

Самозайнятість є актуальним об'єктом наукових досліджень з цінними практичними результатами. Це обумовлено винятковою роллю самозайнятості для:

- формування і реалізації підприємницького потенціалу населення, яке володіє мінімальним ресурсним забезпеченням для початку бізнесу, що виражається в здатності генерувати ідеї, ризикувати, проявляти самостійність, стресостійкість, конкурентність;

- розвитку ринкового середовища, неприпустимості його монополізації та несправедливого розподілу суспільних й економічних благ;

- стимулювання економічного зростання через створення робочих місць, ефективне використання ресурсів з можливістю подальшого масштабування діяльності;

- інноваційного розвитку економіки, зокрема через генерування інновацій, які на наступних етапах можуть розроблятися і впроваджуватися у партнерстві чи за прямою участю великих компаній;

- розвитку вразливих сфер економіки на основі підтримки самозайнятості, зокрема сільського господарства, багатьох сфер надання соціально-побутових послуг;

- капіталізації людського потенціалу, що супроводжується неперервним розвитком особистих здібностей, набуттям унікального досвіду;

¹ Тези підготовлено в межах НДР «Трансформація ринку праці Карпатського регіону України в перспективі повоєнного відновлення» (№ державної реєстрації 0124U000984)

- становлення класу підприємців як важливої ланки громадянського суспільства, у тому числі пасіонаріїв з проявам високої активності й рушійності змін;

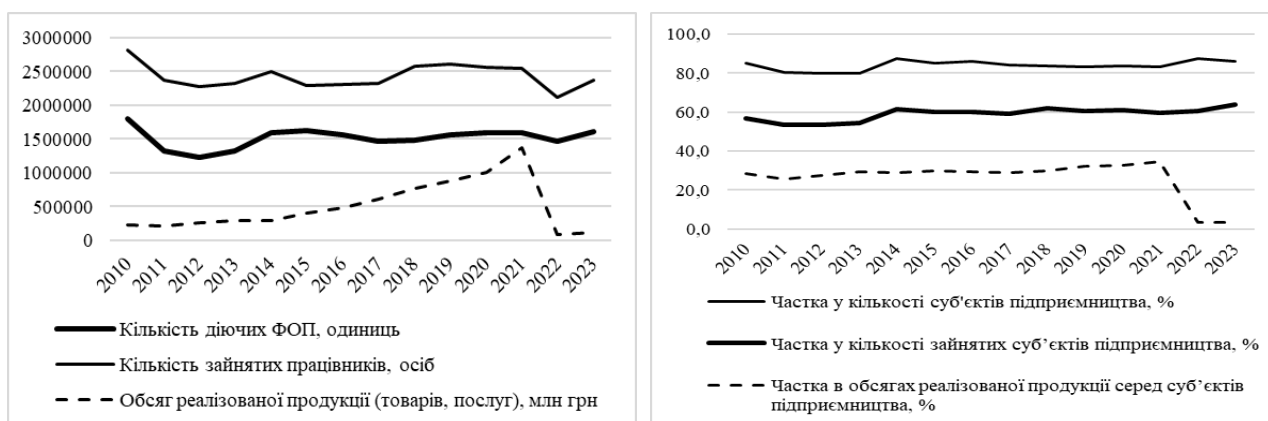
- зниження міграційних втрат населення, особливо молоді, через можливості реалізації особистісного потенціалу за місцем проживання.

Самозайнятість як об'єкт наукових досліджень потребує уточнення термінологічної специфіки. Самозайнятість доцільно розглядати як правову категорію. У Податковому кодексі України визначено, що самозайнята особа є фізичною особою-підприємцем (ФОП) або такою, що займається незалежною професійною діяльністю, якщо сама не є найманим працівником, може працевлаштовувати до 4 осіб та її річний дохід не вищий за 100 мінімальних заробітних плат [1].

Таким чином, самозайняті є окремою категорією суб'єктів підприємництва-платників податків. Також методологія статистики визначає самозайнятих є окрему категорію зайнятих за критерієм статусу [2]. По суті, самозайнятими є ФОП як ядро формування сектору малого і середнього підприємництва, а також особи, які займаються незалежною професійною діяльністю. Як правило, незалежну професійну діяльність представляють особи у сфері соціально-побутового обслуговування. Це такі різновиди соціальних послуг, як соціально-побутові (забезпечення продуктами харчування, транспортні послуги, ремонт одягу та взуття, перукарські послуги), психологічні (консультування з питань психічного здоров'я, покращення відносин з оточенням), соціально-педагогічні (дозвілля), соціально-медичні (консультування з питань профілактики стану здоров'я, лікувально-оздоровчі заходи, працетерапія), юридичні (консультування з питань захисту прав), інформаційні (консультування й надання інформації з вирішення проблем, просвітництво). Також до самозайнятих відносять зайнятих в особистих селянських господарствах, якщо для них це основна діяльність.

Переваги самозайнятості, наведені на початку тез, підтверджують її виняткове значення для України в період війни. Самозайнятість відіграє значну роль для стійкості економіки і суспільства в умовах воєнного стану та їх резильєнтності в перспективі повоєнного відновлення.

Аналіз стану самозайнятості дозволяє здійснювати статистика ФОП. На рис. 1 відображено динаміку основних показників діяльності ФОП в Україні та їхню вагомість у діяльності суб'єктів підприємництва.

а) кількісні показники діяльності
ФОП

б) частка ФОП у показниках
суб'єктів підприємництва

Рис. 1. Діяльність ФОП в Україні, 2010–2023 роки

Джерело: [3]

Впровадження спрощеної системи оподаткування для ФОП та спрощення процедури реєстрації забезпечило стабільно високі показники кількості діючих ФОП в Україні, незважаючи на кризові умови. Проте за якісними показниками (зайнятості та обсягу реалізованої продукції) ФОП показали високу вразливість, що підтверджує динаміка показників 2022 року.

Також вирізняється проблема існування ФОП в стані «замороження». У 2025 році набув чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», яким передбачено підвищення військового збору до 5 % включно з ФОП, які перебувають на загальній системі оподаткування, а також відновлення ЄСВ для ФОП усіх груп

крім IV. Це призвело до масового закриття ФОП, особливо I групи, для яких, за оцінками експертів, податкове навантаження зросло в більше, ніж 9 разів [4]. ФОП незалежно від результатів діяльності змушені сплачувати податки, тому почався процес активного їх закриття (рис. 2).

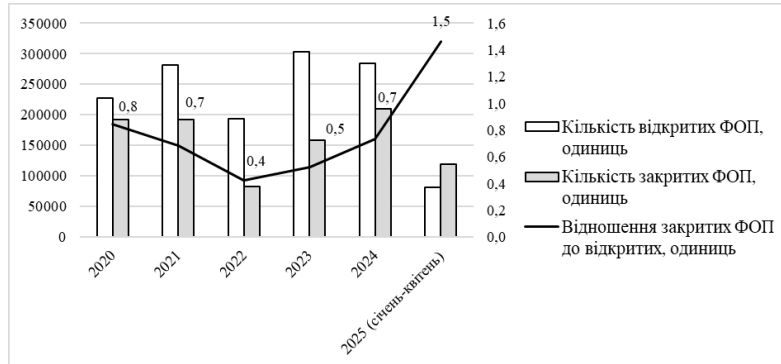

Рис. 2. Відкриття і закриття ФОП в Україні, 2020-2025 роки

Джерело: [5; 6]

Результуюча ситуація в умовах війни є радше індикатором політичної несвоечасності. Такі реформи мають здійснюватись у системі очікуваних заходів підтримки самозайнятості населення в умовах демографічної катастрофи та економічної стагнації з повною залежністю від зовнішньої фінансової допомоги. Велика роль самозайнятості населення для стійкості економіки і суспільства вимагає актуалізації механізмів публічної політики її підтримки, які мають реалізовуватись найближчим часом попри складні умови воєнного стану:

1) інформаційні механізми: продовження моніторингу самозайнятості за Методологією обстеження робочої сили ЄС EU-LFS (в Україні таке обстеження проведене в 2021 році [7]); моніторинг самозайнятості в різних сферах з особливою увагою до проблем фермерського господарства; визначення шляхом опитувань стимулів щодо детінізації незалежної професійної діяльності; удосконалення методики обліку самозайнятих з включенням осіб, які зайняті в особистих селянських господарствах, що викривляє реальні оцінки рівня самозайнятості в сільських поселеннях;

2) мотиваційні механізми легальної діяльності: виявлення проблем та способів демотивації тіньової вторинної самозайнятості окремих професійних груп (репетиторство вчителів, послуги догляду і консультування працівників соціальної, медичної сфер тощо); застосування податкових стимулів офіційної незалежної професійної діяльності через прийняття законопроекту № 10166 [8]; стимулювання участі самозайнятих у державних кредитних програмах, програмах грантового фінансування; забезпечення доступу до онлайн-платформ з інформацією про продукцію самозайнятих, які працюють легально (практика ЄС згідно з Директивою DAC7); забезпечення представництва самозайнятих у дорадчих органах державної влади і місцевого самоврядування.

У подальших дослідженнях автора буде більш детально проаналізовано соціологічні оцінки умов самозайнятості для виявлення актуальних проблем воєнного часу та можливостей їх подолання у перспективі розвитку України.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України: Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
2. Методологічні положення державного статистичного спостереження «Обстеження робочої сили»: Наказ Державної служби статистики № 324 від 24.12.2021 року. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2023->
3. Економічна статистика / Економічна діяльність / Діяльність підприємств: Статистична інформація: Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Аналітика. Опендатабот проводить масштабне всеукраїнське опитування підприємців: Opendatabot (18.12.2024). URL: <https://opendatabot.ua/analytics/fops-tax-pool>
5. У 2024 українці закрили рекордну за 5 років кількість ФОПів – майже 210 тисяч: YC.Market (7.01.2025). URL: <https://blog.youcontrol.market/u-2024-ukrayintsi-zakrili-riekordnu-za-5-rokiv-kilkist-fopiv-maizhie-210->

tisiach/?fbclid=IwY2xjawHtsJVleHRuA2FlbQlXMAABHTFZNBxOJk-ju2zvin4VorKcAAbVWEPxF-gR8AWyOqnn9yNbJSi9t2HqtQ_aem_K-RJWamGUQTLcOBT20QZmw

6. На 44% більше фопів закриваються цього річ, ніж у 2024: Opendatabot (8.05.2025). URL:

<https://opendatabot.ua/analytics/foonomics-2025-4>

7. Робоча сила України 2021 / Державна служба статистики України. Київ, 2022. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf

8. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження спеціального режиму оподаткування доходів, отриманих фізичними особами від здійснення окремих видів діяльності № 10166 від 20.10.2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43005>